

УДК 811.161.2

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-10\(28\)-132-146](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-10(28)-132-146)

Бондаренко Олександр Олександрович кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри східнослов'янської філології та інформаційно прикладних студій інституту філології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, бульвар Шевченка 14, м. Київ, 01030, тел.: (044) 239-34-30, <https://orcid.org/0009-0000-3204-5746>

КОНЦЕПЦІЇ ПОХОДЖЕННЯ Й РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ (XX- ПОЧ. XXI СТ.)

Анотація. У статті проаналізовано погляди українських мовознавців (Ю. Шевельова, К. Тищенко, П. Гриценка, Г. Півторака) на проблему походження й розвитку української мови для протидії російській пропаганді й дезінформації на сучасному етапі.

Автор статті зазначає, що в радянський період сформувалася й набула подальшого розвитку історико-лінгвістична концепція щодо існування давньоруської народності й давньоруської мови, яка спиралася на ідеї С. Соловйова й О. Шахматова й була інтерпретована В. Мавродіним і Ф. Філіним у руслі радянської ідеології. Суть зазначеної концепції полягала в тому, що до розпаду Київської Русі української мови (як і інших східнослов'янських) не існувало, а після розчленування праслов'янської етномовної спільності почався період східнослов'янської єдності й спільної східнослов'янської мови, яка за часів Київської Русі перетворилася на спільну для всіх східних слов'ян давньоруську мову, і лише з XIII—XIV століть на її основі нібито розпочалося формування окремих східнослов'янських мов – російської, української і білоруської. Доведено, що радянська історико-лінгвістична концепція вирізнялася слабкою доказовою базою, недостатнім залученням емпіричного матеріалу, його відбором на основі відповідності поглядам дослідника.

З'ясовано, що альтернативний погляд на цю проблему розвинувся в середовищі науковців-емігрантів (Ю. Шевельов), а набув розвитку в сучасному мовознавстві (П. Гриценко, Г. Півторак, К. Тищенко), які на основі порівняльно-зіставного аналізу й залучення великого обсягу фактологічного матеріалу для з'ясування міжмовних збігів з іншими слов'янськими й неслов'янськими мовами, формулюють концепцію формування української мови на основі діалектів, що постали на основі

давньослов'янської мови. Вони наголошують, що процес формування східнослов'янських мов не був синхронним, він розпочався з української мови, яка увібрала в себе значну частину праслов'янської мовної спадщини.

Констатовано, що сучасні українські мовознавці, зокрема П. Гриценко, докладають чимало зусиль для спростування стереотипів, сформованих у радянський період і протидії дезінформації з боку Російської Федерації на сучасному етапі.

Ключові слова: українська мова, давньоруська мова, праслов'янська мова, східнослов'янські мови, діалект, концепція.

Bondarenko Oleksandr Oleksandrovych candidate of philological sciences, associate professor, head of the department of East Slavic philology and information-applied studies of Taras Shevchenko National Technical University of Ukraine, 14 Shevchenko Blvd., Kyiv, 01030; tel.: (044) 239-34-30, <https://orcid.org/0009-0000-3204-5746>

CONCEPTS OF THE ORIGIN AND DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN LANGUAGE: LINGUISTORIOGRAPHIC ASPECT (XX-EARLY XXI CENTURY)

Abstract. The article analyzes the views of Ukrainian linguists (Yu. Shevelyov, K. Tyshchenko, P. Hrytsenko, H. Pivtorak) on the problem of the origin and development of the Ukrainian language in order to counter Russian propaganda and disinformation at the current stage.

The author of the article notes that during the Soviet period, a historical-linguistic concept regarding the existence of the Old Russian nation and the Old Russian language was formed and further developed, which was based on the ideas of S. Solovyov and O. Shakhmatov and was interpreted by V. Mavrodin and F. Filin in line with Soviet ideology. The essence of this concept was that before the disintegration of Kyivan Rus, the Ukrainian language (as well as other East Slavic languages) did not exist, and after the dismemberment of the Proto-Slavic ethnolinguistic community, a period of East Slavic unity and a common East Slavic language began, which during the time of Kyiv Rusi turned into the common Old Russian language for all Eastern Slavs, and only from the 13th to 14th centuries, the formation of separate East Slavic languages - Russian, Ukrainian and Belarusian - allegedly began on its basis. It is proved that the Soviet historical-linguistic concept was distinguished by a weak evidence base, insufficient involvement of empirical material, and its selection based on conformity with the views of the researcher.

It was found that an alternative view of this problem developed among émigré scientists (Yu. Shevelyov) and developed in modern linguistics (P. Hrytsenko, G. Pivtorak, K. Tyshchenko), who, on the basis of a comparative and comparative analysis and the involvement of a large volume of factual material to clarify cross-linguistic coincidences with other Slavic and non-Slavic languages, formulate the concept of the formation of the Ukrainian language on the basis of dialects that arose on the basis of the Old Slavic language. They emphasize that the process of formation of East Slavic languages was not synchronous, it began with the Ukrainian language, which absorbed a significant part of the Proto-Slavic linguistic heritage.

It was established that modern Ukrainian linguists, in particular P. Hrytsenko, make a lot of efforts to refute stereotypes formed in the Soviet period and counter disinformation on the part of the Russian Federation at the current stage.

Keywords: Ukrainian language, Old Russian language, Proto-Slavic language, East Slavic languages, dialect, concept.

Постановка проблеми. В умовах російсько-української війни в Російській Федерації активізувалися процеси, пов'язані з маніпулюванням суспільною думкою власних громадян, а також із сугестивним впливом на населення України, що супроводжується пропагандою й дезінформацією, метою яких є формування спотворених уявлень про певні явища і процеси минулого й сьогодення, поширення панічних настроїв й загострення напруги в соціумі.

Однією з провідних ідей, на якій ґрунтується російська пропаганда в контексті антиукраїнської політики, є думка щодо Київської Русі як «колиски трьох братніх народів – російського, українського і білоруського», з якою пов'язаний погляд на давньоруську мову як спільне джерело для трьох сучасних східнослов'янських мов. Метою таких демагогічних тверджень є переконання як росіян, так і українців у тому, що Росія має споконвічне право на володіння українськими землями, а отже, для відновлення й захисту цього права може вдаватися до різноманітних засобів.

Усі наведені твердження спрямовані передусім на виправдання збройної агресії, фізичну розправу російських солдат над українськими військовими й цивільним населенням, а також усіх злочинів, скоєних на території України російськими окупантами і їхніми колаборантами. Зазначені ідеї постійно фігурують у промовах та інтерв'ю президента Росії В. Путіна, інших високопосадовців, а також дикторів і ведучих телепрограм, блогерів, представників російської громадськості, які є лідерами думок й формують погляди певної суспільної аудиторії.

Відповідно, для того, щоб ефективно протидіяти російській пропаганді й маніпулятивним впливам, необхідно апелювати до наукових фактів й розробити науково обґрунтовану концепцію історичного розвитку української державності, а також генези української мови. Окрім того, важливо дбати про ознайомлення широких верств населення України з сучасними мовознавчими дослідженнями, оскільки на сьогодні в суспільній свідомості українців панує чимало стереотипів, що стали результатом радянських ідеологічних впливів.

Отже, постає необхідність розгляду концепцій, сформульованих як радянськими, так і сучасними українськими лінгвістами, щодо походження й розвитку української мови для протидії інформаційним впливам з боку Російської Федерації й формування в українців науковообґрунтованого й історично достовірного уявлення про досліджувану проблему.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто констатувати, що особливості висвітлення проблеми походження й розвитку як східнослов'янських мов загалом, так і кожної з них зокрема потрапили у фокус мовознавчих досліджень порівняно нещодавно – після проголошення незалежності, коли постала необхідність обґрунтування самобутності й окремішності української мови як у історичному контексті, так і на сучасному етапі.

Водночас варто констатувати, що на сьогодні бракує комплексного й системного дослідження із зазначеної проблеми, оскільки здебільшого науковці або ж звертаються до наукових поглядів одного із мовознавців, або ж характеризують лінгвістичні концепції оглядово, не акцентуючи на особливостях у позиціях окремих лінгвістів.

З-поміж наукових праць, у яких більш ґрунтовно висвітлено досліджувану проблему, варто згадати дисертацію О. Фельчак, присвячену лінгвоісторіографічному аспекту проблеми походження української мови [11], у якій дослідниця окреслює погляди мовознавців різних наукових шкіл на досліджуване питання; дисертацію К. Каруник про мовознавчі дослідження Ю. Шевельова [3], у контексті яких схарактеризовано його погляди на генезу української мови; статтю В. Мойсієнка, у якій проаналізовано науковий доробок Ю. Шевельова в царині історичної діалектології [5]; статті В. Німчука [6], С. Хваткової, Г. Онуфрієнко [13], у яких здійснено загальний систематизований огляд мовознавчих концепцій. Огляд цих та інших наукових публікацій дає підстави для висновку, що на сьогодні бракує порівняльно-зіставних студій із досліджуваного питання.

Мета статті – проаналізувати концепції радянських і сучасних українських мовознавців на проблему походження української мови для протидії російській пропаганді й дезінформації.

Виклад основного матеріалу. Російські мовознавці, спираючись на концепцію історика С. Соловйова [9], згідно з якою Київська Русь була лише раннім історичним періодом формування Російської імперії, застосували схему розгалуження мовних сімей і сформулювали теорію, згідно з якою праслов'янська мова розпалася на південнослов'янську і західнослов'янську мовні сім'ї й окрему східнослов'янську (давньоруську) мову, з якої виникли три її великі діалекти – біло-, мало-, та великоросійський.

Ця концепція набула різних тлумачень, відповідно до найбільш шовіністичної версії давньоруська мова просто переросла в російську, а від неї відбрунькувався малоруський діалект, що зазнав суттєвих впливів із боку польської мови. Більш ліберальні мовознавці, зокрема О. Шахматов, визнавали окремішність української мови, яка сформувалася в XIII-XIV століттях на основі давньоруської мови [14], він зазначав, що визнання того факту, що українська мова виникла з «спільноруської», «анітрохи не підриває значення її як самостійного й рівноправного в очах людей науки та літератури члена в руській сім'ї мов» [14, с. 9]. О. Шахматов у низці праць відстоював думку, що російська літературна мова виникла на базі церковно-книжної мови, яка в основі своїй є староболгарською; на руському ґрунті в процесі історичного розвитку ця мова зазнала русифікації, тобто стала літературною мовою росіян під впливом їхньої розмовної мови [14, с. 12].

Українські мовознавці в 20-х роках XX століття намагалися спростувати цю концепцію, проте вони були репресовані, а всі лінгвістичні дослідження стали сферою посиленого ідеологічного контролю з боку радянського партійно-державного апарату. Офіційною і єдино правильною в радянському мовознавстві була визнана теорія О. Шахматова, яка згодом зазнала інтерпретацій В. Мавродіна і Ф. Філіна.

Зокрема 1946 року в Ленінграді була опублікована праця В. Мавродіна «Давня Русь (Походження руського народу й утворення Київської держави)» [4], у якій було проголошено, що Київська Русь – це початковий етап в історії трьох братських народів. Цю тезу В. Мавродін виголосив у лютому 1951 року в Інституті історії АН СРСР під час наукової конференції, зокрема він наголосив, що «в VIII—IX століттях у зв'язку з розпадом первісного ладу і розвитком феодалних відносин, що призвело до утворення Київської держави, племена східних слов'ян сформували єдину давньоруську народність зі спільною для всієї держави мовою» [4, с. 34]. Це твердження викликало активну дискусію, чимало учасників якої стверджували, що ідеї В. Мавродіна гіпотетичні й малопереконливі. Його опоненти наголошували, що якби в Київській Русі племінні особливості й діалекти не існували, то ні монголо-татарська навала, ні феодална

роздільність не призвели б до виділення з єдиної давньоруської народності трьох хоча і споріднених, але різних народностей, а отже, й мов. Учасники конференції висловлювали ідею, що в Київській Русі існували три окремі східнослов'янські єдності, кожна з яких мала власну мову; надалі ці єдності стали основою для формування однієї з трьох народностей: російської, української та білоруської – кожна з яких мала власну мову.

Конструктивною, на нашу думку, була ідея учасників конференції щодо необхідності об'єднання зусиль істориків, лінгвістів, етнографів та мистецтвознавців для науково обґрунтованого розв'язання проблеми етногенезу східнослов'янських народів. Сам В. Мавродін у підсумковому виступі погодився з низкою зауважень і обіцяв переглянути свої погляди, проте в його концепції радянські ідеологи знайшли підґрунтя для національної політики, яка фактично продовжувала великодержавницьку імперську політику царської Росії.

Проблемі походження й розвитку східнослов'янських мов було присвячено також низку праць радянського мовознавця-славіста Ф. Філіна, зокрема «Лексика російської літературної мови давньокиївської епохи» (1949), «Утворення мови східних слов'ян» (1962), «Походження російської, української і білоруської мов» (1972). Ф. Філін свою концепцію формулював у руслі радянської ідеології, продовжуючи й розвиваючи ідеї попередників, зокрема унаслідок ґрунтовного аналізу діалектних фактів та писемних пам'яток він дійшов висновку, що з точки зору історичної фонетики діалектні явища, які набули прояву в давньоруській мові, можна поділити на кілька груп:

- 1) найдавніші, що виникли до утворення мови східних слов'ян;
- 2) давні, що з'явилися після формування мови східних слов'ян, але до занепаду зредукованих;
- 3) пізніші, що постали після занепаду зредукованих [12, с. 341].

Узагальнюючи, вчений стверджує, що ціла низка діалектних явищ сучасної російської мови за походженням є більш давніми, ніж власне російська мова. Розвивати зазначені тези, Ф. Філін зазначав, що наявність значної кількості діалектних розходжень як у спільнослов'янській, так і давньоруській мовах є доведеним фактом, водночас варто наголосити, що розвиток діалектних відмінностей не відкидає об'єднувальних мовних тенденцій як у часи родового ладу, так і в період феодалізму. Він наголошує на тому, що давньоруська мова в часи розпаду родового ладу й переходу до феодального суспільства була позначена відносною єдністю [12, с. 345]. Отже, лінгвістичні концепції радянських дослідників були підпорядковані загальнодержавній імперській ідеології, що передбачала тлумачення історико-мовних процесів із позицій спільного походження як східнослов'янських

народів загалом, так і їхніх мов зокрема. Водночас радянські мовознавчі дослідження позначені слабкою емпіричною базою і низьким рівнем доказовості, тобто їхні висновки мали демагогічний характер.

Оскільки на підрадянській Україні був неможливий розвиток якихось альтернативних поглядів щодо генези української мови, то вони виникли в середовищі науковців-емігрантів. У цьому контексті передусім варто згадати концепцію вченого-мовознавця, славіста, доктора філософії, академіка Ю. Шевельова [15; 16], на яку спираються у своїх наукових пошуках сучасні українські мовознавці. Передусім Ю. Шевельов зазначав, що українська мова безпосередньо виділилася з праслов'янської мови: після її розпаду в східних слов'ян сформувалося п'ять діалектів – новгородсько-тверський (Н-Т); києво-поліський (К-П); муро-рязанський (М-Р); полоцько-смоленський (П-С); галицько-подільський (Г-П) [16].

На їхній основі сформувалися три різні східнослов'янські мови (Рис. 1), зокрема два з цих діалектів — києво-поліський та галицько-подільський — утворили українську мову.

Рис. 1. Схема формування східнослов'янських мов на основі діалектних груп праслов'янської спільності (за концепцією Ю. Шевельова)

Окрім того, Ю. Шевельов у статті "Проблеми походження білоруської мови" (1952 рік) довів також, що білоруська мова сформувалася як результат експансії полоцько-рязанської діалектної групи щодо києво-поліської групи, тобто також постала з двох діалектних груп праслов'янської спільності.

У цьому контексті варто зазначити, що історію української мови Ю. Шевельов поділив на шість періодів: протоукраїнський — VII—XI століття; давньоукраїнський – XI—XIV століття; ранньосередньоукраїнський – XV—XVI століття; середньоукраїнський – середина XVI — перші роки XVIII століття; пізньосередньоукраїнський – XVIII століття; сучасний — від останніх років XVIII століття до сьогодні [16, с. 205].

Найбільш плідним матеріалом для історико-лінгвістичних досліджень він вважав історичну фонологію, оскільки фонетичні закони, на думку дослідника, за своєю регулярністю та безвинятковістю майже аналогічні фізичним. Цим матеріалом передусім послуговується у своїх дослідженнях

і К. Тищенко (1941-2023), український мовознавець, педагог, перекладач, поліглот, автор понад 240 праць із метатеорії мовознавства, знакової теорії мови, лінгвістичних закономірностей, проблем розвитку мови, романського та східного мовознавства.

Відстоюючи ідею існування праслов'янської мовної єдності, К. Тищенко передусім застосовував порівняльно-зіставний аналіз для з'ясування міжслов'янських мовних зв'язків українців та обґрунтування збігів української мови на основі фонематичного й лексичного матеріалу [10]:

по-перше, із верхньолужицькою мовою (I–II століття) — компенсаційне подовження *e*, *o* > *i* у закритому складі (Г. Шустер-Шевць), яке, на думку дослідника, узаконує поняття праукраїнської мови; протетичні *w*-; масові лексичні й граматичні збіги;

по-друге, із полабською мовою — також подовження *e*, *o* > *i* (К. Полянський), а у говірках Сіверщини й Закарпаття повний збіг *o* > *ü*; також *ъ* «ять» > *i*; протетичні *w*-, вокалізація;

по-третє, причетність оскольського реліктового ареалу українських поліських говірок до дії правила периферійних архаїзмів (Ж. Жильєрон);

по-четверте, наявні в білоруській мові масові лексичні й граматичні збіги (Г. Півторак), контраст мовних явищ обабіч лідсько-лоївського пасма ізоглос (Ю. Шевельов);

по-п'яте, системність праукраїнських рис у новгородських грамотах XI–XII століття свідчить про впливи говірки Києва (Г. Півторак; В. Янін, А. Залізник, В. Даль);

по-шосте, у праслов'янській мові (II століття) — (пра)українські новації є у праслов'янському словнику (за списком М. Сводеша) [10].

Важливо, що мовознавець не обмежується власними науковими студіями, а й спирається на праці низки українських і зарубіжних дослідників, що обґрунтовували зазначені збіги наявністю великого обсягу фактологічного матеріалу. Отже, твердження й висновки українського мовознавця ґрунтуються на солідній науковій базі й широкому залученні емпіричного матеріалу.

Окрім міжслов'янських мовних зв'язків, К. Тищенко дослідив прояви українських історичних мовних контактів із неслов'янськими сусідами, зокрема він наводить докази праукраїнських зв'язків:

по-перше, із готською мовою (III–IV століття) через її спільно- та східнослов'янські (В. Топоров, В. Мартинов), а також суто українські впливи — лексичні, граматичні, онімні;

по-друге, із британськими кельтськими мовами (II століття) — їхня новація, суфікс сингулятива *-ина* (Л. Беднарчук), добре засвоєна українською, наявність репліки онімів і міфологем;

по-третє, із народною латиною (II століття) — український простий майбутній недоконаний час є аналогією до західнороманських мов (І. Шаровольський), окрім того, зафіксовано контактні лексичні латинізми; по-четверте, зі скіфською мовою (-V — -II століття) — заміни давньогрецьких фонем у скіфській вимові (за Аристофаном) — такі ж, як і в українській, окрім того, від скіфів прийшли фонема укр. /г/ [h] і теонім Вій (В. Абаєв), іранські імена киян із літопису, іранізми в лексиці й онімах [10].

На основі цих фактів К. Тищенко робить висновок, що фонематичні й лексичні особливості сучасної української мови свідчать про входження праукраїнських говірок до праслов'янського континууму, і про прадавність їхніх контактів із іншими слов'янськими і неслов'янськими мовами.

Власну концепцію походження й розвитку східнослов'янських мов розробив і український мовознавець Г. Півторак. Формулюючи окремі її положення, він спирається на вивчення численних мовних (історична фонетика, історична діалектологія, писемні пам'ятки) і позамовних (історія, археологія, антропологія, фольклористика) джерел.

Варто передусім наголосити, що Г. Півторак критикує версію походження українців, білорусів та росіян з єдиної давньоруської народності. Він доводить, що Київська Русь від самого початку формувалася як рання українська держава, адже її державотворчим і об'єднувальним етносом були південні русини, тобто праукраїнці [7]. Згодом до її складу ввійшли й інші племена, з яких згодом сформувалися білоруси й росіяни.

Відповідно, процес становлення східнослов'янських мов, на думку дослідника, не був синхронним. Найраніше він розпочався з української мови: увібравши в себе значну частину праслов'янської мовної спадщини, протоукраїнські діалекти впродовж VI–IX століть розвивалися, виявляючи чимало специфічних, або українсько-білоруських діалектних рис і значно менше російських особливостей. Г. Півторак наголошував, що основні фонетичні особливості, за якими розрізняють українську, білоруську та російську мови, у XII–XIII століттях в основному вже склалися. А отже, усі три мови виникли не зі спільної давньоруської мови, а внаслідок перегрупування шістьох давньоруських діалектних масивів у нові ареали [8].

За послідовністю виникнення науковець виділив три основні пласти формування найхарактерніших українських мовних особливостей, що сформувалися протягом відповідних історичних періодів:

- 1) граматичні риси й лексика, успадковані від праслов'янської мови;
- 2) мовні особливості, що виникли в дописемний період формування української мови (VI–X століття);

3) фонетичні риси, поява яких була зумовлена занепадом зредукованих *ъ* та *ь* [8].

Науковець зауважує, що друга половина I тис. н. е. була позначена функціонуванням низки процесів і явищ, що були спільними для всього східнослов'янського мовного ареалу, зокрема:

1) перехід праслов'янських сполучень *gt'*, *kt'* у середині слів у *č* (=чь): праслов'ян. **bergti*, **rekti* > укр. діал. беречі́, печі́, рос. беречь, печь, білор. берагчы, пячы;

2) розвиток у VIII — на початку IX століття східнослов'янського повноголосся, тобто перехід праслов'янських сполучень *-or-*, *-ol-*, *-er-*, *-el-* між приголосними в *-oro-*, *-olo-*, *-ere-*, *-ele-*: праслов'ян. **korva* > корова, **golsъ* > голос, **dervo* > дерево;

3) завершення (наприкінці IX — на початку X століття) переходу праслов'янських носових голосних *o*, *e*, (*ǫ*, *ǫ*) у ротові голосні *u*, *a*: праслов'ян. **rǫka* > укр., рос., білор. рука; праслов'ян. **męso* > укр. м'ясо, рос. мясо, білор. мяса;

4) початок (приблизно з VI століття н. е.) тенденції до кількісного скорочення *ъ* і *ь* у так званій слабкій позиції і прояснення їх у голосні *o*, *e* у сильній позиції;

5) оформлення на кінець X століття основних особливостей східнослов'янського наголосу, що відрізняються від принципів наголошування слів у західних і південних слов'янських діалектах;

6) поступова втрата (як і в більшості інших слов'янських мов) аориста й імперфекта дієслів, формування східнослов'янської системи формо- і словотвірних префіксів та суфіксів;

7) утворення спільного східнослов'янського лексичного фонду.

Водночас Г. Півторак зазначає, що оскільки українська етномовна територія в основному збігається зі східним ареалом слов'янської прабатьківщини, то цілком природно, що українці успадкували матеріальну й духовну культури своїх предків-праслов'ян цього регіону, а українська мова перейняла від праслов'янської значний специфічний лексичний фонд і чимало фонетичних та граматичних (передусім морфологічних) рис, які в інших слов'янських мовах замінилися новими, а в нашій мові вони сформували найдавнішу групу українських мовних особливостей [7].

З-поміж таких визначальних ознак, які були успадковані українською мовою від праслов'янської мови й збереглися до сьогодні, він називає такі:

1) закінчення *-u* в род. відмінку однини іменників чол. роду з давньою основою на *u*: солоду, меду, дому, верху, по́лу;

2) закінчення *-ові*, *-еві* (*-єві*) в дав. відмінку однини іменників чол. роду цієї самої групи типу со́лодові, ме́дові, до́мові, а потім — і всіх інших іменників чол. роду;

3) чергування приголосних г, к, х зі свистячими з, с, ц у дав. та місц. відмінках однини іменників: дѣвицьѣ, слузѣ, на березѣ, на рѣцѣ, в книзѣ;

4) кличний відмінок іменників: жено, друже, княже, брате, земле, владику, учителю;

5) закінчення -ої в род. відмінку однини прикметників жін. роду: великої, доброї, святої, пагубної;

6) форми дав. відмінка займенників мені, тобі, собі;

7) форми 3-ї особи дієслів теперішнього і простого майбутнього часів І дієвідміни: мѡже, убиваѣ, идѣ, живѣ, поучаѣ;

8) закінчення -мо в дієсловах 1-ї особи множини теперішнього і майбутнього часів: даѣмо, постаѣмо, не питаѣмо, помагаѣмо та ін. [7].

Аналізуючи зміни, що відбувалися в українській мові в другій половині I тис. н. е., Г. Півторак визначив такі фонетичні особливості:

1) вибуховий задньоязиковий приголосний g перетворився у фрикативний ɣ (кінець VI — перша половина VII століття), і замість голова, ногá, городѣти стали вимовляти ɣолова, ноуá, ɣородѣти;

2) у деяких говорах з'явилися приставні приголосні в і г на початку слів перед голосними звуками: во́сінь, во́зеро, ву́хо, вузькі́й; го́сінь, го́зеро, говѣс, горáти (можливо, ще в племінних діалектах волинян і деревлян);

3) давні звуки ы, і злилися у специфічно український и (від IX—X до XII століття);

4) відбулося взаємне зближення ненаголошених голосних е—и: веисна́, сеило́, зилѣний, веилѣкий, ожиевѣ;

5) голосний е після ж, ч, ш, й перед наступним споконвічно твердим приголосним перейшов в о: женáтый — жонáтий, человѣк — чоловѣк, егó — йогó, пшенó — пшонó (IX—X століття);

6) так званий «ять» (тобто специфічний дифтонг ie, який на письмі позначався літерою Ъ) на більшій частині української етнічної території перетворився на і, унаслідок чого замість ві́че, грі́ех, ді́ети, лі́ес, лесóк, дедóк стали вимовляти ві́че, грі́х, ді́ти, лі́с, лі́сók, дідóк (X — перша половина XI століття) та ін. [8].

Подібні процеси, на думку Г. Півторака, відбувалися і в лексикології та морфології української мови, зокрема з'явилися суто місцеві слова, які були невідомими для інших слов'янських ареалів. Це надавало прото-українським говорам місцевої специфіки й виразної самобутності. Отже, на відміну від радянських мовознавців, сучасні українські дослідники звертаються передусім до аналізу емпіричного матеріалу, а також апелюють до наукових досліджень, присвячених зіставленню української та інших слов'янських мов.

Директор Інституту української мови НАН України П. Гриценко в численних наукових публікаціях і виступах у засобах масової інформації акцентує, що концепція стосовно існування єдиної давньоруської мови, яка нібито розпалася в XIV столітті, була розроблена в руслі імперської політики і була нам нав'язана. Відповідно, усі твердження про існування давньоруської мови, яка стала основою для формування «трьох братських мов» чи про українську мову як відгалуження російської він вважає спекуляціями, які «прописані в різноманітних документах, які виходять з-під пера путінської кіпи» [1].

Обґрунтовуючи цю думку в інтерв'ю виданню «Локальна історія», він акцентує на тому, що оскільки український народ – автохтонне населення на цій території, це позначається на рівні розвитку його мови, особливостях її функціонування на сучасному етапі: коли народ змінює місце свого проживання, то тоді рухається його мова, яка починає по-іншому поводити себе структурно, зокрема вона стає рихлою, деформованою. А українська мова напрочуд цілісна структурно, водночас у ній збереглося чимало прослав'янської лексики, що засвідчено в етимологічних словниках [1].

Посилаючись на власний довід роботи в міжнародному колективі «Загальнослов'янський лінгвістичний атлас» (з 1982 року), він розповів про створення карт і зіставлення українських діалектів разом із діалектами усіх слов'янських народів [2, с. 22]. Це дало підстави для висновку, що український простір, український континуум – медіальний, серединний, який має зв'язки з різними, і що лише на Півночі України зафіксовані деякі явища – єдині у слов'янській зоні, тобто спільні зі білоруською і російською мовами. На підтвердження своїх думок П. Гриценко наводить фрагменти з фольклорних творів інших слов'янських етносів, зокрема з билин і пісень, у яких спостережено питома українські елементи.

Науковець стверджує, що в результаті кропіткої роботи, яка полягала в порівняльно-історичному вивченні усіх слов'янських мов, що передбачав дослідження найдрібніших проявів звуків, форм, слів, значень, а також супроводжувався низкою палких дискусій, констатовано, що наприкінці V – на початку VI століття н. е. існувала певна єдність слов'янських мов, яка дивергентно розходиться, оскільки відбуваються міграції племен. З того моменту починається вже власна, окрема історія кожної слов'янської мови, і української зокрема [1].

Відповідаючи на запитання щодо близькості окремих мов, П. Гриценко зазначає, що це запитання є некоректним, адже певне мовне явище може бути спільним для декількох мов, проте це не означає, що воно є інтегративним для них, оскільки в кожній мові воно може виконувати різні функції, по-різному використовуватися в мовленні, а отже, набувати

диференціовального характеру [1]. На нашу думку, важливо, що П. Гриценко не лише системно й ґрунтовно підходить до опрацювання емпіричного матеріалу й формулювання теоретичних положень, а й докладає чимало зусиль для популяризації мовознавчих досліджень серед широкого загалу українців, адаптуючи лінгвістичні терміни й наукові ідеї для розуміння пересічними громадянами.

Висновки. У радянський період сформувалася й набула подальшого розвитку історико-лінгвістична концепція щодо існування давньоруської народності й давньоруської мови, яка спиралася на ідеї С. Соловйова й О. Шахматова й була інтерпретована В. Мавродіним і Ф. Філіним у руслі радянської ідеології. Ці та інші науковці стверджували, що до розпаду Київської Русі української мови (як і інших східнослов'янських) не існувало, вони наполягали на тому, що після розпаду праслов'янської етномовної спільності почався період східнослов'янської єдності й спільної східнослов'янської мови, яка за часів Київської Русі перетворилася на спільну для всіх східних слов'ян давньоруську мову, і лише з XIII—XIV століть на її основі нібито розпочалося формування окремих східнослов'янських мов – російської, української і білоруської.

Альтернативний погляд на цю проблему розвинувся в середовищі науковців-емігрантів (Ю. Шевельов), а набув розвитку в сучасному мовознавстві (П. Гриценко, Г. Півторак, К. Тищенко), які на основі порівняльно-зіставного аналізу й залучення великого обсягу фактологічного матеріалу для з'ясування міжмовних збігів з іншими слов'янськими й неслов'янськими мовами, формулюють концепцію формування української мови на основі діалектів, що сформувалися на основі давньослов'янської мови, розвінчуючи міфи щодо існування давньоруської мови.

Перспективи дослідження вбачаємо в дослідженні мовних концепцій українських дослідників періодів к. XIX – поч. XX століть, 20-х – 30-х років XX століття, а також дослідження їхнього впливу на лінгвістичні концепції, розглянуті в цій публікації.

Література:

1. Гриценко П. Коли з'явилась українська мова. URL: <https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/koli-ziavilas-ukrayinska-mova-pavlo-gritsenko/>. (дата доступу: 20.05.2024).
2. Гриценко П. Загальнослов'янський лінгвістичний атлас — новий етап дослідження слов'янських мов. Вісник НАН України. 2014. № 6. С. 21–30.
3. Карунік К. Д. Юрій Шевельов як дослідник української мови: дис.. .. канд. філ. наук: 10.02.01 / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2019. 218 с.
4. Мельник Р. Висвітлення української тематики в медіа різних країн Європи має свою специфіку. URL: <https://detector.media/infospace/article/210462/2023-04-24-vysvitlennya-ukrainskoi-tematyky-v-media-riznykh-krain-ievropy-maie-svoyu-spetsyfiky-doslidzhennya/> (дата звернення: 26.09.2024).

5. Мойсієнко А. Питання історичної діалектології східнослов'янських мов у лінгвістичній спадщині Ю. Шевельова. URL: http://eprints.zu.edu.ua/5321/1/Питання_історичної.pdf. (дата звернення: 04.05.2024).

6. Німчук В. Походження української мови. Скрипник Г.А. Етнічна та етнокультурна історія України. Київ, 2005. С. 351-478.

7. Півторак Г. П. Українці — звідки ми і наша мова. Київ: Наукова думка, 1993. 199 с.

8. Півторак Г. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. URL: <http://litopys.org.ua/pivtorak/pivtorak.htm>. (дата звернення: 04.05.2024).

9. Соловйов С. Очерк истории Малороссии до подчинения ее царю Алексеем Михайловичу. Отечественные записки, 1848, № 11—12; 1849, № 2.

10. Тищенко К. Прадавність української мови, віддзеркалена в мовах сусідів. 1. Мовознавство. 2023. № 1. С. 14–28. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-328-2023-1-002>.

11. Фельчак О. О. Питання походження української мови: лінгвістично-історіографічний аспект: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Донецький нац. ун-т. Донецьк, 2011. 220 с.

12. Піскорська Г. Український стратегічний наратив: пошук практичних рішень. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3862/3522 (дата звернення 08.09.2024).

13. Хваткова С., Онуфрієнко Г. Генеза української мови у гіпотезах та концепціях мовознавців XIX–XX століть. URL: <http://personal.in.ua/article.php?id=393> (дата звернення: 04.05.2024).

14. Шахматов О. О., Кримський А. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'яток письменської староукраїнщини XI–XVIII вв. Київ, 1924. 181 с.

15. Narrative Wars. Atlantic Council, 1030 15th Street, NW, 12th Floor, Washington, DC 20005, February 2023.

16. Schevelov G. J. Historical Phonology of the Ukrainian language. Heidelberg, 1979. P. 40, 203–207, 386–388, 57–560, 697–699.

References:

1. Hrytsenko P. Koly z'явиyla ukrainska mova [When the Ukrainian language appeared.]. URL: <https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/koli-ziavilas-ukrayinska-mova-pavlo-gritsenko/>. (data dostupu: 20.05.2024). [in Ukrainian].

2. Hrytsenko P. (2014) Zahalnoslovianskyi lnhvistychnyi atlas — novyi etap doslidzhennia slovianskykh mov [All-Slavic Linguistic Atlas — a new stage in the study of Slavic languages]. Visnyk NAN Ukrainy. № 6. S. 21–30. [in Ukrainian].

3. Karunyk K. D. (2019) Yurii Shevelov yak doslidnyk ukrainskoi movy [Yuriy Shevelyov as a researcher of the Ukrainian]: dys. ... kand. fil. nauk: 10.02.01 / Kharkivskiy natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni H. S. Skovorody, 2019. 218 s. [in Ukrainian].

4. Melnyk R. Vysvitlennia ukrainskoi tematyky v media riznykh krain Yevropy maie svoiu spetsyfiku [Coverage of Ukrainian topics in the media of different European countries has its own specifics]. URL: <https://detector.media/infospace/article/210462/2023-04-24-vysvitlennya-ukrainskoi-tematyky-v-media-riznykh-krain-ievropy-maie-svoiyu-spetsyfiku-doslidzhennya/> (data zvernennia: 26.09.2024). [in Ukrainian].

5. Moisiienko A. Pytannia istorychnoi dialektolohii skhidnoslovianskykh mov u lnhvistychnii spadshchyni Yu. Shevelova [Issues of historical dialectology of East Slavic languages in the linguistic heritage of Yu. Shevelev]. URL: http://eprints.zu.edu.ua/5321/1/Pytannia_istorychnoi.pdf. (data zvernennia: 04.05.2024). [in Ukrainian].

6. Nimchuk V. (2005) Pokhodzhennia ukrainskoi movy [The origin of the Ukrainian language]. Skrypnyk H.A. Etnichna ta etnokulturna istoriia Ukrainy. Kyiv, 2005. S. 351-478.
7. Pivtorak H. P.(1993) Ukrainci — zvidky my i nasha mova [Ukrainians — where we come from and our language]. Kyiv: Naukova dumka, 1993. 199 s. [in Ukrainian].
8. Pivtorak H. Pokhodzhennia ukrainsiv, rosiian, bilorusiv ta yikhnikh mov [The origin of Ukrainians, Russians, Belarusians and their languages]. URL: <http://litopys.org.ua/pivtorak/pivtorak.htm>. (data zvernennia: 04.05.2024). [in Ukrainian].
9. Soloviov S. (1848) Ocherk ystoryy Malorossyy do podchyneniya ee tsariu Alekseiu Mykhailovychu [Outline of the history of Little Russia before its subjugation to Tsar Alexei Mikhailovich]. Otechestvennye zapysky, № 11—12; 1849, № 2. [in Ukrainian].
10. Tyshchenko K. (2023) Pradavnist ukrainskoi movy, viddzerkalena v movakh susidiv [The antiquity of the Ukrainian language, reflected in the languages of its neighbors]. 1. Movoznavstvo. № 1. S. 14–28. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-328-2023-1-002>. [in Ukrainian].
11. Felchak O. O. (2011) Pytannia pokhodzhennia ukrainskoi movy: linhvoistoriohrafichnyi aspekt [The question of the origin of the Ukrainian language: linguistic-historiographical aspect]: dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01 / Donetskyi nats. un-t. Donetsk. 220 s. [in Ukrainian].
12. Piskorska H. Ukrainskyi stratehichniy naratyv: poshuk praktychnykh rishen [Ukrainian strategic narrative: search for practical solutions]. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3862/3522 (data zvernennia 08.09.2024). [in Ukrainian].
13. Khvatkova S., Onufrienko H. Geneza ukrainskoi movy u hipotezakh ta kontseptsiiakh movoznavstiv KhIKh–KhKh stolit [Genesis of the Ukrainian language in hypotheses and concepts of linguists of the 19th-20th centuries]. URL: <http://personal.in.ua/article.php?id=393> (data zvernennia: 04.05.2024). [in Ukrainian].
14. Shakhmatov O. O., Krymskyi A.(1924) Narysy z istorii ukrainskoi movy ta khrestomatiia z pamiatnykiv pysmenskoi staroukrainshchyny KhI–XVIII vv [Essays on the history of the Ukrainian language and an anthology of the monuments of Old Ukrainian writing in the 11th–18th centuries]. Kyiv. 181 s. [in Ukrainian].
15. Narrative Wars. Atlantic Council, 1030 15th Street, NW, 12th Floor, Washington, DC 20005, February 2023.
16. Schevelov G. J. Historical Phonology of the Ukrainian language. Heidelberg, 1979. P. 40, 203–207, 386–388, 57–560, 697–699.